

MIĘDZYNARODOWY PROJEKT BADAWCZY O EWAKUACJACH WE FRANCUSKO-NIEMIECKIEJ STREFIE PRZYGRANICZNEJ

ABSTRACT

(LES ÉVACUATIONS DANS L'ESPACE FRONTALIER FRANCO-ALLEMAND – EVAKUIERUNGEN IM DEUTSCH FRANZÖSISCHEN GRENZRAUM, 1939–1945)

In July 2012 the international French-German research project treating about the evacuations in the French-German border region during World War II was started up. The initiative is scheduled for the years 2012–2015 and realized by Université Paris Sorbonne – Paris IV, Universität des Saarlandes, Ruhr-Universität Bochum and Eberhard Karls Universität in Tübingen. The coordinators of the research team are: Prof. Olivier Forcade (Paris), Prof. Rainer Hudemann (Saarbrücken), Juniorprof. Fabian Lemmes (Bochum) and Juniorprof. Johannes Großmann (Tübingen). The project has obtained funding from the French Agence nationale de la Recherche and the German Deutsche Forschungsgemeinschaft. The members of the both sides (French and German) research the processes of evacuations of civilian populations by the French Third Republic – from Alsace and Moselle, and by the totalitarian Nazi regime in Germany – from Saarland, Palatinate and Baden. The “management” of refugee populations from these border regions in the areas of their reception (particularly the French departments: Vienne, Haute-Vienne, Dordogne and Charente and the German states: Francony, Hesse, Lower Saxony and Thuringia) is also examined. The role of the NGOs, the International Red Cross and his national committees and of the local churches and religious associations is studied in the comparative aspect. The comparative perspective refers to the research in the French and German cases but also to the larger perspective of the comparison of the evacuations in the western and middle-eastern Europe, especially in German-Polish border regions. The investigations of members of the project team result in one or two post-doctoral works, four PhD dissertations, a few M.A. thesis prepared under the supervision of the coordinators of this research project and in a number of research articles of all the members of project group. Furthermore, two expositions will be organized: in 2014 in Saarbrücken and probably in 2015 in Paris.

Key words: research project, evacuations, displacements of populations, France, Germany, World War II

Słowa kluczowe: projekt badawczy, ewakuacje, przemieszczenia ludności, Francja, Niemcy, II wojna światowa

Ewakuacje ludności cywilnej we francusko-niemieckiej strefie przygranicznej w okresie II wojny światowej są przedmiotem badań prowadzonych w ramach międzynarodowego projektu w dziedzinie nauk humanistycznych i społecznych, który rozpoczął się w lipcu 2012 roku. Inicjatywa, przewidziana na lata 2012–2015, jest owocem francusko-niemieckiej współpracy. Ośrodki realizujące projekt to: Université Paris Sorbonne – Paris IV, Universität des Saarlandes, Ruhr-Universität Bochum oraz Eberhard Karls Universität w Tübingen. Zgodnie ze złożonym wnioskiem o finansowanie projektu badawczego, ze strony francuskiej w skład zespołu projektowego będą wchodzić pracownicy Paris IV, prof. dr Olivier Forcade – jako koordynator francuski całego przedsięwzięcia i dr Isabelle Davion, a także mgr Paweł Sękowski – doktorant przygotowujący rozprawę doktorską na temat Polaków we Francji w pierwszych latach po II wojnie światowej w trybie wspólnego promotorstwa międzynarodowego (*cotutelle*) pomiędzy Paris IV a Uniwersytetem Jagiellońskim. Członkami zespołu badawczego ze strony niemieckiej są: prof. dr Rainer Hudemann (koordynator z ośrodka z Saarbrücken, profesor Uniwersytetów Saarbrücken i Paris IV), Juniorprof. dr Fabian Lemmes (koordynator uczelni z Bochum), dr Johannes Großmann (doktorant w trybie *cotutelle* w Saarbrücken i Paris IV), mgr Maude Fagot (Tübingen i Paris IV), mgr Luise Stein (Bochum), mgr Eva Kübler (Saarbrücken) oraz mgr Nicholas Williams. Obok stałego zespołu członków projektu program badawczy korzysta ze wsparcia merytorycznego stałych współpracowników. Są to: dr André Savoye, dr Diane Grillèze-Laczroix, dr Mathieu Dubois (doktorzy Paris IV) oraz mgr Simon Catros (Paris IV). W realizacji projektu pomaga ponadto Rada Naukowa w składzie: prof. dr Dominique Barjot (Paris IV), PD dr Marcel Boldorf (Bochum), prof. dr François Cochet (Université Paul Verlaine Metz), prof. dr Philippe Nivet (Université Jules Verne de Picardie), prof. dr Sönke Neitzel (Johannes Gutenberg-Universität Mainz), prof. dr François Roth (emerytowany profesor Université de Nancy 2) oraz prof. dr Julia Torrie (St. Thomas University, Kanada). Projekt otrzymał finansowanie w postaci grantów od francuskiej Agence nationale de la Recherche (ANR) oraz niemieckiej Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG).

W pierwszych dniach września 1939 roku ewakuacje ludności cywilnej na badanym obszarze objęły ponad milion osób po obu stronach granicy, głównie mieszkańców dużych miast, takich jak Strasburg czy Saarbrücken. Alzacczycy i Lotaryńczycy zostali umieszczeni w departamentach Vienne, Haute-Vienne, Dordogne i Charente we Francji środkowej i południowo-zachodniej, a mieszkańcy Kraju Saary, Palatynatu i Badenii byli kierowani do Frankonii, Hesji, Dolnej Saksonii i Turyngii. Zetknięcie się ludności terenów przyjęcia z przedstawicielami ewakuowanych populacji pogranicznych ożywiło funkcjonujące stereotypy: na przykład Alzacczyków nazywano „Szwabami” (*boches*), a mieszkańcy Kraju Saary często byli określane mianem „Francuzów z Saary” (*Saarfranzosen*). Ludność *de facto* przyłączonych do III Rzeszy departamentów Alzacji i Lotaryngii, która pozostała w swoich regionach, została z kolei poddana polityce forsownej germanizacji przez okupanta hitlerowskiego.

Zagadnienie ewakuacji ludności cywilnej i związane z nim problemy organizacji, logistyki czy propagandy wojennej pozostają w dużej mierze zapoznane w historiografii zarówno francuskiej, jak i niemieckiej. Problematykę tę zgłębiano właściwie

tylko w pracach z zakresu historii regionalnej. Tymczasem doświadczenie ewakuacji ma zasadnicze znaczenie dla postrzegania całej II wojny światowej przez dotkniętą osobę. Wspomniane przemieszczenia ludności wpisują się również w szersze zjawisko migracji wielu populacji w Europie w okresie II wojny światowej.

Projekt ma na celu analizę zjawiska ewakuacji w perspektywie porównawczej. Dotyczy to, po pierwsze, bezpośrednich analogii i różnic ustrojów politycznych czy społeczno-gospodarczych, planów i decyzji administracyjnych, przebiegu ewakuacji, postaw ludności miejscowej rejonu przyjęcia, czy wreszcie uwarunkowań powrotu ewakuowanych do swoich domów. Po drugie, uczestnicy projektu będą badać i konfrontować wpływające ze źródeł opisy przeżyć indywidualnych oraz narracje zbiorowe – pamięć (pamięci) o ewakuacjach. Zostaną również uwzględnione podobieństwa i różnice pomiędzy ewakuacjami z września 1939 roku i późniejszą sytuacją ewakuowanych jako uchodźców w rejonach przyjęcia a masowymi przemieszczeniami ludności we Francji po agresji niemieckiej w maju 1940 roku oraz tak zwaną drugą ewakuacją we francusko-niemieckiej strefie przygranicznej na przełomie 1944 i 1945 roku.

Pierwszym merytorycznym zwiastunem projektu była międzynarodowa konferencja zorganizowana w czerwcu 2011 roku w Saarbrücken, w której wzięła udział większość uczestników i współpracowników projektu oraz inni, niezwiązani z nim bezpośrednio badacze problematyki losów i przemieszczeń ludności cywilnej w ogarniętej wojną Europie z Niemiec, Francji, Wielkiej Brytanii, Belgii, Szwajcarii, Włoch, Kanady i Polski (niżej podpisany). Rezultatem tej konferencji, obok wzajemnie ubogacającej wymiany poglądów oraz pierwszego spotkania grupy roboczej projektu, będzie publikacja pokonferencyjnego tomu pod tytułem *Evakuierungen im Europa der Weltkriege / Évacuations dans l'Europe des guerres mondiales / Evacuations in Worldwar Europe*. Wydawnictwo ukaże się w 2013 roku nakładem oficyny Metropol Verlag z Berlina. W publikacji znajdzie się między innymi tekst poświęcony Polakom z Alzacji i Lotaryngii w okresie II wojny światowej.

Uczestnicy projektu badawczego stawiają sobie określone cele do realizacji, które zostały wyartykułowane na etapie tworzenia programu projektu, niezbędnego do złożenia wniosku aplikacyjnego o finansowanie ze środków narodowych agend do spraw badań naukowych. Przede wszystkim analiza zjawiska ewakuacji zostanie dokonana w perspektywie porównawczej między sytuacją francuską a niemiecką. Pięcioma zasadniczymi zagadnieniami są tutaj: 1) koncepcje strategiczno-militarne i administracyjna strona przygotowań do planowanej ewakuacji; 2) faktyczny przebieg ewakuacji; 3) zakwaterowanie ludności ewakuowanej w rejonach przyjęcia wraz z jego skutkami społecznymi i gospodarczymi; 4) powrót ludności ewakuowanej do swoich regionów i odbudowa „starego” życia, zarówno w aspekcie materialnym, jak i społecznym; 5) funkcjonowanie problematyki w świadomości społeczeństw i jego wykorzystywanie w „politykach historycznych” po II wojnie światowej. Mając na względzie te zagadnienia, sformułowano kilka pytań badawczych. Zasadnicze jest pytanie o podobieństwa i różnice w podejściu do zagadnienia ewakuacji ludności cywilnej między demokratyczną Francją, następnie autorytarnym reżimem Vichy z jednej strony, a totalitarną III Rzeszą z drugiej. Kolejne pytanie dotyczy krótko- i długo-

terminowych skutków ekonomicznych i społecznych ewakuacji dla dotkniętych nimi regionów w obu krajach. Ważne wydaje się wreszcie pytanie o wpływ ewakuacji na relacje państwo – region pogranicza oraz na pamięć i powojenną tożsamość ludności strefy przygranicznej.

Systematycznej analizie porównawczej planów, procedur i przebiegu ewakuacji ma towarzyszyć przyjrzenie się wzajemnemu postrzeganiu populacji przygranicznych Francji i Niemiec, zachodzących między nimi interakcji i współzależności. Głównymi źródłami dla projektu są materiały archiwalne, znajdujące się w zbiorach państwowych (cywilnych i wojskowych) zarówno szczebla centralnego, jak i szczebla lokalnego oraz regionalnego. Ważne są również archiwa miejskie i kościelne – te ostatnie przede wszystkim ze względu na cenne raporty duchownych o sytuacji ewakuowanych w rejonach przyjęcia i świadczonej im pomocy.

Według wstępnych założeń, zawartych we wniosku projektowym praca w ramach projektu będzie się dzielić na trzy główne „osie”, z których każda obejmuje kilka „podosi”. Pierwsza oś to: Koncepcje i systemy polityczne, za którą będą odpowiadać prof. O. Forcade oraz P. Sękowski (obecnie doktorant). W jej skład wchodzi „pod-osie”: 1) Planowanie i praktyka ewakuacji w kontekście międzynarodowym; 2) Ewakuacje w ustrojach demokratycznych i totalitarnych; 3) Ewakuacje w świetle prasy regionalnej i ponadregionalnej (to ostatnie zagadnienie czeka na zainteresowanego doktoranta w ramach współpracy z Uniwersytetem w Bochum, o czym była już wyżej mowa). Druga oś programu nosi nazwę: Społeczeństwo i gospodarka (odpowiedzialni: prof. O. Forcade i Juniorprof. F. Lemmes). W jej skład wchodzi kolejne „podosie” projektu: 4) Ewakuacje jako zjawisko społeczne; 5) Społeczno-ekonomiczne implikacje ewakuacji; 6) Pracodawcy i pracownicy a organizacja i przebieg ewakuacji. Ostatnia, trzecia oś programu to: Regiony przygraniczne i tożsamość (odpowiedzialni: prof. R. Hudemann i dr J. Großmann). Zaliczają się do niej następujące zagadnienia: 7) Ewakuacje a historia transregionalna oraz 8) Ewakuacje w narracji świadków epoki. Wymienione osie i wchodzące w ich skład „podosie” projektu nie będą w żadnym razie stanowić sztywnych punktów w jakiejś procedurze ani tematów przewodnich poszczególnych spotkań roboczych. Są to raczej zagadnienia, które na różnym etapie badań będą się wzajemnie przenikać i mogą być badane obok siebie w różnych zestawieniach. Rezultat projektu ma natomiast uwzględniać wszystkie te problemy.

Projekt niewątpliwie przyczyni się do dalszego pogłębienia francusko-niemieckiej współpracy, ale dzięki kooperacji ekip badawczych z ośrodków naukowych obydwu państw umożliwi również stworzenie efektu synergii w prowadzonych badaniach. Kompleksowa perspektywa porównawcza i transregionalna ma dzięki wspomnianej synergii stanowić alternatywę dla dotychczas niespotykających się z sobą narracji partykularnych – francuskiej i niemieckiej. Zbieranie relacji od żyjących świadków i uczestników badanych wydarzeń ma w zamierzeniu koordynatorów przedsięwzięcia doprowadzić do utworzenia wspólnego francusko-niemieckiego archiwum historii mówionej (*archives d'histoire orale / Oral-History-Archiv*).

Wymiernymi rezultatami zaplanowanego na trzy lata projektu (który może zostać przedłużony o dodatkowe pół roku) będą planowane publikacje w postaci: artykułów

w recenzowanych czasopismach naukowych (w językach angielskim, niemieckim i francuskim), wydawnictw pokonferencyjnych, a także prac doktorskich i magisterskich wpisujących się tematycznie w ramy projektu (napisanych przez doktorantów – uczestników projektu – i magistrantów przygotowujących prace pod kierunkiem koordynatorów projektu) oraz prac badawczych wieńczących projekt Post-Doc w przypadku postdoktorantów. W okresie trwania projektu odbędzie się kilka międzynarodowych konferencji w celu prezentacji częściowych rezultatów badań, naprzemiennie we Francji i w Niemczech. Na jesień 2014 roku jest również planowana wystawa tematyczna w Saarbrücken (być może dojdzie również do skutku wystawa w Paryżu). Nie należy wreszcie zapominać o wspomnianej koncepcji archiwum historii mówionej, które służyłoby zainteresowanym badaczom (i nie tylko) długo po zakończeniu tego konkretnego projektu.

Na koniec warto wspomnieć o polskim akcencie, który wiąże się z omówionym francusko-niemieckim przedsięwzięciem. Jednym z jego uczestników jest niżej podpisany – doktorant na Wydziale Historycznym UJ i w Université Paris IV, który pod kierunkiem prof. dr. hab. Wojciecha Rojka oraz prof. O. Forcade’a przygotowuje rozprawę doktorską w trybie międzynarodowej *cotutelle*. Udział niżej podpisanego w programie uwzględnia perspektywę porównawczą pomiędzy ewakuacjami we francusko-niemieckiej strefie przygranicznej a przemieszczeniami ludności różnego typu w Europie XX-wiecznej, w tym w Europie Środkowo-Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem przemieszczeń w okresie II wojny światowej. Ponadto ewakuacje poszczególnych regionów przygranicznych Francji (a następnie – szerzej – przemieszczenia ludności w całej strefie okupowanej Francji po czerwcu 1940 roku) objęły również zamieszkującą te tereny ludność cudzoziemską – imigrantów, między innymi Polaków. Te dwa aspekty będą się wiązać z analizą losów ludności polskiej w ramach omówionego francusko-niemieckiego projektu.

Paweł Sękowski